

ОСВІТА: СУСПІЛЬНЕ БЛАГО АБО ТОВАР?

Стаття присвячена основним проблемам вітчизняної вищої освіти в контексті теорії людського капіталу та економіки знань. Досліджені основні наслідки комерціалізації вищої школи, які набули вигляду інституціональних пасток. Наголошується на необхідності переважного державного регулювання та фінансування освіти з огляду на визнання знань найважливішим чинником суспільного розвитку.

Ключові слова: економіка знань, людський капітал, освіта, комерціалізація вищої освіти, інституціональні пастки.

Статья посвящена основным проблемам отечественной высшей школы в контексте теории человеческого капитала та экономики знаний. Исследованы основные последствия коммерциализации высшей школы, которые приобрели вид институциональных ловушек. Подчеркивается необходимость преимущественного государственного регулирования и финансирования образования, учитывая превращение знаний в важнейший фактор общественного развития.

Ключевые слова: экономика знаний, человеческий капитал, образование, коммерциализация высшего образования, институциональные ловушки.

The article deals with main problems of Ukrainian high education in the context of human capital theory and knowledge-based economy. The main consequences of commercialization of high school which have got the form of institutional traps were explored. The necessity of governmental regulation and finance of education is underlined in conditions of recognition of knowledge of the most important factor of social development.

Key words: knowledge-based economy, human capital, education, commercialization of high school, institutional traps.

Подолав звичний радянський поділ соціально-економічного устрою на капіталізм та соціалізм, ми впритул наблизилися до засвоєння західної парадигми розвитку, що базується на економіці знань. Розвиток економіки провідних країн вочевидь демонструє перехід від індустріальної стадії, де домінувало велике машинне виробництво, до стадії, що визначається як (потрібне підкреслити): постіндустріальна економіка, нова економіка, інноваційна економіка, інформаційна економіка, економіка знань з домінування сфери послуг, науки та освіти.¹

У цих умовах найважливішою складовою національного багатства, його найціннішим ресурсом стає не природний та відтворювальний, а людський (інтелектуальний) капітал, саме він визначає, в першу чергу, темпи економічного розвитку. Освіта природно сприймається як інвестиції у людський капітал, що всіяко

посилує її значення в сучасному суспільстві. Наскільки відповідає цим вимогам ситуація, що склалася з українською освітою?

Протягом років незалежності тривали пошуки найкращого варіанту переходу до нової моделі, середня та вища школа зазнала безліч реформ. Соціально-економічні перетворення в трансформаційній економіці в руслі ринкових експериментів призвели до часткової відмови від спадщини радянської освіти та поступової комерціалізації вищої школи. Чи наблизило це нас до викликів сучасності?

Чим насправді є освіта – суспільним благом з надзвичайно потужним позитивним зовнішнім ефектом чи приватним благом, об'єктом купівлі-продажу? Або істина, як часто, знаходиться десь між екстремумами?

Економіка знань (або економіка, що базується на знаннях, – *knowledge-based economy*) стала

¹ Слід зазначити, що наведені терміни не можна вважати повністю тотожними. Визначення їхнього співвідношення не входить до задач написання даної статті, в контексті якої перевагу можна надати саме останній назві – економіка знань.

реальністю нашого часу. Автор теорії «трьох хвиль» суспільного прогресу О. Тоффлер в якості третьої хвилі виділив електронну або інформаційну, що і призвела до формування сучасного суспільства. За його словами, відбулася еволюція влади у світі від меча до грошей та знань.

Д. Белл наголошував на соціальних змінах, що відбулися в суспільстві. Вводячи поняття «постіндустріальне суспільство», він підкреслював одну з найважливіших рис цього нового типу суспільства – владу «мерітократії», що приходить на зміну технократії. «Мерітократія» складається з людей, які володіють найбільш високим рівнем інтелектуального розвитку, здатністю перероблювати інформацію та приймати рішення.

На межі 50-60-х рр. XX ст. у самостійний розділ економічної теорії відокремилася теорія людського капіталу. Вперше термін «інвестиції в людину» пролунав на пленарному засіданні Американської економічної асоціації у 1960 р. у виступі Теодора Шульца. Він та Гаррі Беккер справедливо вважаються засновниками нового напрямку економічної науки.

Людський капітал – це передусім наявний запас знань, здібностей, здоров'я, навичок та кваліфікації, що отримані людиною в процесі освіти та практичної діяльності. Тож, інвестиції у людський капітал – це освіта, пошук інформації, нагромадження практичного досвіду, охорона здоров'я. З часом інвестиції у людський капітал компенсуються зростанням доходів – значна частина зарплатні залежить від освіти та досвіду робітника. За словами Г. Беккера, запаси освіти, професійної підготовки, здоров'я населення складають біля 75 % багатства сучасної економіки. З усіх економічних ресурсів головним стає ресурс К (*knowledge*).

Незважаючи на певні розбіжності з приводу складових людського капіталу, практично всі дослідники визнають домінуюче значення освіти у зростанні майбутніх доходів людини. Так, згідно з оцінками, сумарний вплив всіх інших чинників окрім освіти складає не більше 40 %, а 60 % різниці в доходах пояснюється рівнем освіти, і далі ця частка зростатиме [1, с. 4].

Г. Беккер першим розрахував економічну ефективність освіти. Враховуючи доходи, що отримані, завдячуючи вищій освіті, безпосередні витрати та втрачені під час навчання заробітки, він визначив віддачу від вкладень в освіту – 12-14 % річного прибутку.

У сучасних моделях економічного зростання (Р. Лукаса, П. Ромера, Г. Манківа-Д. Ромера-Д. Уейла) найбільш впливовим чинником є людський капітал, наука, новітні знання. Деякі дослідники (Д. Скірм) наголошують на тому, що в економіці знань швидше за все спостерігатиметься не дефіцит, а надлишок ресурсів. При цьому одночасно знизиться роль деяких чинників виробництва (скажімо, місцезнаходження та розміри підприємства) та виникне стала орієнтація на людські ресурси [2].

Цікаво, що інвестиції в людський капітал сприймаються як потреба не лише з точки зору

забезпечення подальшого економічного зростання, але й для вирівнювання доходів у суспільстві. Т. Шульц ще на початку 70-х років зазначав: «Оскільки розподіл особистих доходів від звичайного капіталу (власності, що приносить доход) набагато більш нерівномірний, ніж від людського капіталу, та оскільки запас людського капіталу зростає у порівнянні з величиною звичайного капіталу, то за інших рівних умов нерівність у розподілі особистих доходів внаслідок цього скорочується» [3, с. 25]. Таким чином, витрати на освіту грають надзвичайно велику роль з точки зору подолання ринкового розподілу доходів-соціальної нерівності.

Багато дослідників (Е. Хант, Г. Шерман, Г. Джентіс та інші) саме з системою освіти пов'язують досягнення справжнього суспільства добробуту, маючи на увазі перш за все гуманізацію життя та духовне відродження кожного індивіду. Освічені люди більш мобільні та динамічні, що особливо актуально в наш швидкоплинний час у глобалізованому просторі. Вони повинні бути здоровішими, оскільки краще харчуються та стежать за своєю фізичною формою та станом доквілля. Освічені батьки більше дбають про майбутнє своїх дітей.

Таким чином, розвинута система освіти сприяє вирішенню інших проблем – економічних, соціальних, екологічних. Все наведене вище примушує розглядати освіту як найвищий пріоритет в системі державних цілей. Зміну пріоритетів у постіндустріальній економіці можна помітити, аналізуючи державні фінанси. Державні видатки, частка яких у ВВП зростала протягом XX ст., прийнято ділити на дві категорії. Перша – це видатки на силові структури та державне управління, друга – на освіту, культуру, охорону здоров'я. У провідних країнах останнім часом їхнє співвідношення становить 1 : 6 [4, с. 33].

Незважаючи на різні моделі постіндустріального суспільства в залежності від ролі держави в економіці (англосаксонської, що тяжіє до неоліберальної урядової ідеології, та континентальної, що сформувалася в руслі дирижизму), в обох випадках економіка виступає соціально-орієнтованою. Все більша частка бюджетних коштів спрямовується на освіту, професійну підготовку та перепідготовку кадрів, охорону здоров'я.

Втім, це зовсім не означає відсутності багатьох невирішених проблем освіти. «Криза університету» є предметом національних дискусій в Німеччині, Франції, США. До числа основних проблем системи вищої освіти США (що вважається багатьма найкращою у світі та еталоном для інших країн) відносять відносно низьку якість освіти в багатьох, особливо державних університетах, високу вартість освіти, менше охоплення системою вищої освіти представників етнічним меншостей, нестачу викладачів з ряду дисциплін.

Поглянемо на проблеми вітчизняної освіти. Їхня актуальність всіляко посилюється тією обставиною, що протягом 2000-2005 років (років економічного зростання!) частка людського

капіталу у національному багатстві України знизилася з 55,7 % до 46,7 % [5, с. 66].

Прагнення дослідити вплив на економічне зростання людського капіталу може призводити до несподіваних результатів – із зростанням частки учнів загальноосвітніх закладів України у 1993-2006 рр. темп економічного зростання зменшувався [6, с. 26-27]. Втім, звісно, цей чинник не є достатньо впливовим та й період трансформації української економіки – не найкращий для подібних узагальнень. Але навіть використання інших підходів та моделей призводить до висновку, що людський капітал впливає на економічне зростання в Україні не безпосередньо (через підвищення рівня продуктивності праці), а опосередковано (через позитивні зовнішні ефекти – поширення знань у всій економіці, створення передумов для використання прогресивних технологій) [6, с. 30].

Рівень продуктивності праці в Україні у разі (майже на порядок) відстає від рівня продуктивності праці в країнах з постіндустріальною економікою. Як це можливо в країні, де більша частка молодих людей охоплена вже не тільки середньою, а й вищою освітою?

Зосередимо увагу саме на вищій школі. Спочатку трішки історії. Загальновідомо, що коли свого часу американці усвідомили, що відстають від Радянського Союзу в дослідженні космосу, вони прийшли до необхідності зосередити зусилля на удосконаленні не промисловості, а масової освіти. Але незважаючи на світове визнання, багаторічний досвід, освітні традиції та високу педагогічну культуру, радянська освіта потребувала серйозних реформ.

Взагалі освіта – це сфера суспільного життя, яка приречена на перманентне реформування. Як правило, через кожні 20-25 років навіть в умовах стабільного стану, без трансформаційних криз, система освіти має оновлюватися [7, с. 86]. У нашому випадку кардинальні зміни були спричинені, у першу чергу, ринковими перетвореннями.

За радянських часів до 1988 р. вищі навчальні заклади зараховувалися до непродуктивної сфери, яка практично повністю фінансувалася за рахунок державного (або галузевого) бюджету. Починаючи з 1989-90 рр., у ході кампанії переходу на повний госпрозрахунок на сферу вищої школи також почало поширюватися часткове самофінансування за рахунок позабюджетних коштів.

Ця тенденція поступово набирала силу у вже незалежній Україні. У 90-ті рр. з поглибленням трансформаційної кризи частка позабюджетних коштів продовжувала зростати та поступово оформився недержавний сектор вищої школи. Взагалі, основну роль зіграло навіть не захоплення урядовців неоліберальною доктриною з її проповіддю використання ринку як універсального засобу, який виліковує всі сектори економіки, в тому числі, й ті, що традиційно сприймаються державною сферою, – як освіта. Основну роль зіграла прозаїчна нестача коштів, гаслом 90-х було: «Вживайте як можете».

Поширення ринку на сферу освіти викликало спочатку стрімке зростання кількості недержавних вищих навчальних закладів, але з часом почався процес комерціалізації вже державних університетів. Врешті-решт державні вищі навчальні заклади виграли у комерційних ринку платних послуг. На державному рівні, все більш популярною ставала точка зору, що вища освіта дає віддачу перш за все особі, а потім вже суспільству, тож і має бути привабливою для приватного інвестування.

При цьому передбачалося, що ринковий освітній сектор дозволить розширити можливості задоволення потреб населення у вищій освіті. Більше того, співіснування двох секторів сприймалося як зростання конкуренції на ринку освітніх послуг з усіма позитивними наслідками. Наслідки не примусили себе довго чекати, але дії славнозвісної «невидимої руки» призвели до зовсім інших результатів.

Тут можна провести паралель з іншими сферами. У 90-х рр. на перших порах ринкових перетворень головна увага реформаторів у постсоціалістичних країнах, як правило, приділялася проблемам макроекономічної стабілізації (лібералізація економіки, приватизація, антиінфляційна політика). Що ж до необхідності мікрорегулювання, то доволі поширеною була ілюзорна уява про автоматичну дію «невидимої руки» ринку в умовах ліберальної економіки. Так, вважалося зайвим проведення промислової (структурної) політики, тим більше, що вона була дискредитована командною економікою. Але наступні роки довели всю марність подібних сподівань.

У 1991 р. чверть української економіки припадала на базові галузі – металургію, хімічну, енергетичну, паливну промисловість – найбільш капітало-, енерго-, працемісткі та до того ж екологічно шкідливі. Це добре усвідомлював вітчизняний політикун, зробивши висновок: «без глибинних структурних перетворень в українській економіці немає перспективи». Але здійснення цих перетворень було перекладено на закони ринку. Як наслідок, наприкінці 90-х рр. частка цих галузей не тільки не зменшилася, а й зросла до 60 % [8, с. 11].

Якщо криза в ринковій економіці сприяє покращенню галузевої структури та відновленню економіки, то в трансформаційній – навпаки нагромаджує та консервує глибокі структурні диспропорції. Це відбувається через те, що створення основ ринкової економіки потребує серйозних інституціональних зрушень, а ніяк не обмежується досягненням фінансової стабілізації та очікуванням автоматичної саморегуляції. Таким чином, на власних помилках довелося переконатися, що уряд має брати на себе мікроекономічне регулювання, тобто якимось чином регулювати дії – заохочувати, підтримувати або стримувати економічних суб'єктів. До аналогічного висновку можна прийти і аналізуючи сферу освіти.

В останні 10-15 років у зв'язку з вивченням процесів у країнах з перехідною економікою

набуло поширення та актуальності поняття «інституціональна пастка». В англійській літературі це поняття використовується частіше не як «institutional trap», а як ефект блокування – «lock-in effect». За Д. Нортон це означає, що рішення, яке прийнято, важко скасувати [9, с. 90], тобто це певна неефективна стала норма (неефективний інститут), що самопідтримується. Доводиться констатувати, що основні хвороби вітчизняної вищої школи, що були отримані в ході її комерціалізації, набули вигляду таких пасток.

Масовість. Останні 15 років ми могли спостерігати екстенсивне зростання в сфері вищої освіти. Кількість студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації, зменшувалася лише протягом першої половини 1990-х років, але з 1994/95 навчального року впевнено зростала аж до 2008/09 навчального року, коли далися в знаки демографічні проблеми. Наголошення на кількості вищих навчальних закладів в Україні давно стало вже загальним місцем (табл. 1). Таким чином, вища освіта перетворюється на обов'язковий атрибут сучасної людини.

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади

(на початок навчального року)

Роки	Кількість закладів		Кількість студентів у закладах, тис.	
	I-II рівня акредитації	III-IV рівня акредитації	I-II рівня акредитації	III-IV рівня акредитації
1990/91	742	149	757,0	881,3
1991/92	754	156	739,2	876,2
1992/93	753	158	718,8	855,9
1993/94	754	159	680,7	829,2
1994/95	778	232	645,0	888,5
1995/96	782	255	617,7	922,8
1996/97	790	274	595,0	976,9
1997/98	660	280	526,4	1110,0
1998/99	653	298	503,7	1210,3
1999/00	658	313	503,7	1285,4
2000/01	664	315	528,0	1402,9
2001/02	665	318	561,3	1548,0
2002/03	667	330	582,9	1686,9
2003/04	670	339	592,9	1843,8
2004/05	619	347	548,5	2026,7
2005/06	606	345	505,3	2203,8
2006/07	570	350	468,0	2318,6
2007/08	553	351	441,3	2372,5
2008/09	528	353	399,3	2364,5
2009/10	511	350	354,2	2245,2

Джерело: <http://ukrstat.gov.ua/>

Питання, навіщо та як вчаться всі ці люди, без перебільшення, набуває сьогодні державного значення.

Ринок освітніх послуг дуже чуйно реагує на кон'юнктуру, – як правило, пропонується отримати освіту за спеціальностями, що користуються найбільшим попитом. Мода на економіку, менеджмент, право не проходить донині. У ринкової саморегуляції є й інший бік – навчальні заклади приречені проводити політику вслякого збереження та примноження кількості студентів, які сплачують за навчання.

Подібна масовість вищої освіти залишає економіку без «синіх комірців». Звертає на себе увагу і зміна співвідношення кількості студентів закладів I-II та III-IV рівнів на користь останніх. Наскільки це відповідає потребам ринку праці та економіки загалом? Але про це трохи згодом, а поки можна сформулювати першу інституціональну пастку – конфлікт між потребою освітнього

бізнесу розширюватися та необхідністю забезпечення якості освіти. Цей конфлікт має наслідком безпрецедентне падіння якості вищої (втім й іншої) освіти.

Падіння рівня освіти. Цілком природно, що масовість виключає елітарність. Ще у радянські часи у ВНЗ вступали 17-18 % випускників середніх шкіл. Якщо студентами має можливість стати більша частка випускників шкіл, середній рівень абітурієнтів природно знижується. Конкурс перетворюється на фарс. Бюджетні місця заповнюються якщо не протеже представників наглядової ради, то абітурієнти за соціальним статусом – інваліди та сироти.

За умов загального низького рівня знань залишається їх певна диференціація – поряд із задовільними оцінками, які доводиться ставити одним (політика збереження студентів), інші заслуговують на відмінні. Але таким чином, відмінники та червоні дипломи дуже часто не відповідають потрібному рівню. До того ж перед студентом, який «іде» на червоний диплом, на

старших курсах «вмикається» зелене світло – відмінні оцінки ставляться автоматично, навіть якщо на них явно не заслуговують. До речі, це старі добрі традиції з радянських часів – ті неформальні норми, що надзвичайно живучі, ті деталі, в яких криється диявол.

Принциповість є чимось абсолютно зайвим та відчужується, оскільки не відповідає загальним тенденціям. Численні перескладання (з точки зору викладача) втрачають сенс, адже відрахування за незнання означає для навчального закладу передусім зменшення запланованих надходжень.

Аналогічно і залучення в сферу освіти все більшої кількості викладачів не сприяє підвищенню загального рівня викладання. Навіть, якщо взяти до уваги, що зростання викладацького корпусу не пропорційно зростанню кількості навчальних закладів – адже викладачі як багатостатники працюють одночасно в різних установах. Таке завантаження не дозволяє приділяти необхідної уваги підготовці до викладання, не кажучи вже про наукові дослідження.

Це відбивається і на якості навчальних програм та навчальних курсів. Викладачі, як ті, що мають безпосереднє відношення до їх укладання, так і ті, хто повинні їх дотримуватися, не мають можливості (і потреби – за умов такої аудиторії) познайомитися з іноземною літературою, новими науковими концепціями, відкриттями у свій галузі, як наслідок – не переймаються та спрощують процес викладання.

За словами Є. Балацького, за умов комерціалізації вищої освіти утворюються «університети-мутанти», які здійснюють «воістину віртуозну інституціональну мімікрію, намагаючись відповідати всім формальним правилам та нормам при порушенні самого духу вищої освіти» [10, с. 30] – ще один приклад інституціональної пастки.

Про сталість подібних норм непрямо свідчить той факт, що в Україні досі максимально ускладнена процедура підтвердження документів про освіту, які отримані за кордоном (система нострифікації) [11]. Хоча Україна, як і будь-яка інша держава, зацікавлена в тому, щоб якнайбільше подібних фахівців поверталися працювати додому. Система відштовхує собі не подібних.

Масовий непрофесіоналізм. Ця ознака сучасного українського суспільства є природним наслідком існуючої системи освіти. Вона пояснює те відставання в продуктивності праці від країн з розвинутими економіками, що зберігається, незважаючи на охоплення освітою все більшої частки населення. Вона унеможливує той позитивний ефект, який слід було б очікувати від поширення знань в суспільстві.

Масовість вітчизняної вищої освіти та її продукту – непрофесіоналів – значно збільшує транзакційні витрати, перш за все, витрати виміру. Адже наявність у людини диплому про вищу освіту і навіть про науковий ступінь не гарантує справжньої освіти – кого дивують в нашому суспільстві неписьменні високопосадовці?

Реалії життя примушують погодитися з гіпотезою про те, що причина толерантного ставлення українського суспільства до корупції закладається безпосередньо в процесі здобуття освіти. Тільки на перший погляд виглядає дивним той факт, що всупереч загальносвітовій тенденції показник корумпованості в Україні не знижується при зростанні освітнього рівня. Взагалі за існуючого рівня освіти Україна має перебувати серед 30 найменш корумпованих країн світу, а не посідати за підсумками 2009 р 146 місце (за даними агенції Transparency International) [12]. Освіта не робить жодного внеску в подолання корумпованості суспільства в нашій країні. Навпаки, поширене переконання, що саме у вищій школі відбувається інституалізація хабаря [13, с. 59]. Важко заперечити, що систему освіти слід реформувати таким чином, щоб вона виконувала своє призначення ефективного генератора людського капіталу, а не була «інкубатором» корупційних відносин, якою є зараз.

Наведені вище проблеми не є чимось абсолютно специфічним для України. Їх можна спостерігати в країнах, що мають спільне з нами радянське минуле і де побудова ринкової економіки так само супроводжувалася комерціалізацією освіти. Так, російські економісти ставлять руйнуючу силу корупції поряд з другою, не менш руйнуючою хворобою – масовим непрофесіоналізмом, відзначаючи, що якість освіти дипломованої маси після 1991 року різко погіршилася [14].

Черговим приводом для здивування може видатися той факт, що непрофесіонали з дипломами в масі своїй можуть знаходити собі роботу, тобто пропозиція непрофесіоналів відповідає попиту на них.

Примітивний ринок праці. Загальновідомо, що попит на працю є похідним, він залежить від попиту на кінцеву продукцію. Відсутність мікро-економічного регулювання, структурної політики, про що вже згадувалося, даються взнаки. Сучасній українській економіці властива переважно сировинна спеціалізація експорту, в структурі переважають галузі первинної переробки, інвестиції вкладаються в галузі, що засновані на третьому та четвертому технологічному укладах (за наявності у світі п'ятого та шостого).

Як наслідок, на ринку праці формується попит на представників відповідних галузей та сфери послуг, тож не вимагається особливих знань та навичок. Хоча потреба мати диплом про вищу освіту при цьому не зникає, а з часом лише посилюється. Вимога цього формального атрибуту працівника є ще однією неформальною нормою, негласною настановою, що зберігається як традиція ще з радянських часів.

Але головне, що примітивний ринок праці не створює стимулів для отримання повноцінної освіти. Завзятість, наполегливість, креативність не потрібні. Знання не потрібні. Риторичне питання – яке відношення має все це до економіки знань?

Щоб мотивувати студента, потрібно створити економіку, яка буде вимагати кваліфікованих

фахівців. Ця задача виходить за межі сфери вищої освіти, але її так само не можна вирішити без активної участі держави.

А поки що в економіці домінують перекручені, помилкові стимули. Батьки намагаються всіма силами дати дітям вищу освіту. Вони витрачають немало за мірками пересічного українця грошей, сплачуючи за неякісну, як правило, освіту замість того, щоб допомогти дітям знайти себе, використовуючи справжні здібності та власні порівняльні переваги. Гроші йдуть на те, щоб їхні діти поповнили армію вітчизняних непрофесіоналів або українських заробітчани, що виконують некваліфіковані роботи за кордоном.

Важливість правильної мотивації важко переоцінити. Загальновідомо, що подібно законам природи, економічні закони також об'єктивні. Але вони не виконуються з такою точністю, як закони фізики, а діють як «закони великих чисел» через те, що проявляються через поведінку людей. Люди складніші за фізику. Можна передбачити поведінку більшості людей, але завжди залишається можливість нехарактерної поведінки окремих осіб. Подібні проблеми, як правило, стають на заваді проведення державної політики. І цьому можуть допомогти правильні спонукальні мотиви – адже люди, організації та системи працюють набагато краще, коли отримують правильні стимули.

Ми запозичили в західних країнах гнучку систему вищої освіти (бакалавр, магістр). Це було зроблено всупереч попередній жорсткій системі вибору фаху на все життя практично одразу після школи. На противагу цій системі, західна дозволяє маневрувати при виборі професії, коригувати спеціалізацію, беручи до уваги власні переваги або враховуючи зміни ринкової кон'юнктури. Але ступінь бакалавра досі сприймається в нашому суспільстві як дещо неповноцінне (незважаючи на його споконвічне значення – «увінчаний лавром»).

Подібні зміни сталих неформальних норм є доволі складною задачею. Але насамперед необхідно відшукати потрібну пропорцію участі держави та приватної особи в нагромадженні людського капіталу. Навіть без складних математичних підрахунків можна було б передбачити, що при отриманні середньої освіти найбільш ефективною та справедливою в соціальному плані буде модель, що передбачає практично повне державне фінансування. Для отримання ж вищої освіти доцільно більшу частку вартості навчання покласти на державу, залишаючи меншу індивідам [1, с. 7-8].

Безумовно, існує багато невирішених суміжних проблем. Втручання держави автоматично створює нові проблеми, пов'язані з «фрірайдерською» поведінкою споживачів, бюрократизацією, зловживанням владою та іншими відомими проявами «фіаско уряду». Для фінансування

освіти потрібні чималі кошти, формування яких в нашій країні значно ускладнене через плоску шкалу оподаткування та суттєву частку тіньової економіки.

У такому випадку державі слід почати з інвестування коштів у студентів, які мають кращі здібності. Навіть за браком фінансових можливостей саме держава має докладати зусиль (не покладаючись повністю на ринок) на створення системи, що дозволить здібним, але небагатим, отримувати фінансування з інших джерел. Це мають бути різноманітні схеми надання допомоги на пільгових умовах, що буде повертатися по мірі нагромадження людського капіталу.

Всі зміни в сфері української освіти останніх часів аж ніяк не претендують на віднесення до реформ (хіба що «контрреформ»), а основне їхнє призначення – відволікання уваги суспільства від головних проблем. Останнє рішення про врахування середнього балу атестату при вступі до ВНЗ повністю перекреслює ідею профілізації та знову підживлює корупцію.

Немає єдиної універсальної космополітичної системи освіти. Вона обов'язково повинна мати певний національний колорит. У різних країнах не припиняються пошуки шляхів удосконалення існуючої системи. Цікаво, що при наявності різних систем управління освітою (спрощено їх можна поділити на централізовану та децентралізовану) спостерігаються і різні вектори реформування.

Так, в країнах, що відомі своєю децентралізацією в системі освіти (США, Велика Британія, Німеччина, Данія), відбувається рух у бік централізації – дедалі слабшають повноваження місцевих органів та відповідно посилюється роль держави.

З іншого боку, для країн з доволі централізованою системою управління (їх значно менше – Франція, Швеція) характерною тенденцією останніх часів є прагнення подальшої децентралізації, розширення впливу місцевих органів, передачі певних повноважень від держави на місця. Втім держава залишає за собою основну відповідальність за стан та розвиток освіти. Потрібно нове розуміння змішаної економіки [15].

Комерціалізація вищої школи, включення її в орбіту дії основних ринкових законів не правомірні без чіткого усвідомлення специфічності цієї сфери. За визначенням освіта не є ринковим сектором. Навіть за умов повної децентралізації управління освіта виконує чисто державні функції. Дуже корисно засвоїти, навіть висунути в якості національної ідеї: саме сукупний людський капітал – все, що ми знаємо та вміємо як українці, – визначає рівень добробуту нашого суспільства.

Все написане вище засноване на інтроспекції та максимально очищене від суб'єктивних емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Майбуров И. Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России // МЭиМО. – 2004. – № 4. – С. 3-13.
2. Макбурни Г. Глобализация: новая парадигма политики высшего образования // Высшее образование в Европе. – Т. XXVI. – 2001. – № 1. – С. 46-55 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: technical.bmstu.ru/istoch/reforma/glob.doc.
3. Schultz T. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. N.Y. – 1972.
4. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства // МЭиМО. – 2009. – № 5. – С. 31-42.
5. Шумская С.С. Национальное богатство: методологические подходы и оценки по Украине // Экономическая теория. – 2006. – № 4. – С. 62-76.
6. Радіонова І. Економічне зростання з участю людського капіталу // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 19-30.
7. Междисциплинарный научный семинар «развитие образования на пути становления экономики знаний»: материалы дискуссии // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. – 2008. – № 5. – С. 86-114.
8. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави // Економіка України. – 2000. – № 8. – С. 8-14.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
10. Балацкий Е. Институциональные конфликты в сфере высшего образования // Свободная мысль – XXI. – 2005. – № 11. – С. 23-38.
11. Хазан Я. Чи потрібні Україні випускники Принстона, Оксфорда і Сорбонни, або Як МОН України викриває нелегалів в інших країнах // Дзеркало тижня. – № 17(797) 30 квітня – 14 травня 2010.
12. http://www.transparency.org/publications/gcr/gcr_2009.
13. Скрипник А. Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки // Економіка України. – 2010. – №2. – С. 59-71.
14. Любимов Л. Страна непрофессионалов // Ведомости. – 11.03.2010. – № 42 (2560) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/2010/03/11/227747>.
15. Грінберг Р. Держава в економіці знань // Економіка України. – 2009. – № 10. – С. 28-39.

Рецензенти: Бажал Ю.М., д.е.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Палехова В.А., 2010

Дата надходження статті до редколегії 14.05.2010 р.